

ПРИРОДИ, що залежить від рівня та якості культурного пізнання. Змістовою лінією даного навчально-методичного комплексу є не тільки знання про людину, культуру та природу чи місце культурної, освіченої людини у природі, а про причини та необхідність формування високої культури особистості саме з дошкільного віку, які є головним чинником гармонійного розвитку усього живого як на Землі, так і у Всесвіті.

Інформація, що є базою експериментального комплексу «**ЛЮДИНА – КУЛЬТУРА – ПРИРОДА**», сягає за межі навчальної програми «Я у світі», адже характеризує наявність складних взаємозв'язків між складовими цього комплексу. Тому вона подана у адаптованому для старших дошкільників варіанті щоб забезпечити оптимальні умови пізнання і має риси випереджаючого навчання. Врахування особливостей мовленнєвого розвитку дітей із ТПМ покладено у додаткових завданнях, що використовувалися як на заняттях де вводилася нова тема, так і в процесі повторення навчального матеріалу.

Висновок. Використання комплексу випереджаючих завдань «**ЛЮДИНА – КУЛЬТУРА – ПРИРОДА**» з теоретичних позицій дає можливість продовжувати реформативні освітні тенденції; практика ж отримує одну з моделей формування сучасної картини світу для старших дошкільників, що є запорукою успішної підготовки дитини до школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Даймонд Д. Ваше тело не лжет. Санкт-Петербург, 2006. – 164 с.
2. Кононко О. «Я у світі»: нова світоглядна позиція / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2009. – № 1. – С. 5-9.
3. Кохановский В.П. Основы философии науки. М.: Феникс, 2007. – 608 с.
4. Логопсихология: учебное пособие / В.А. Калягин, Т.С. Овчинникова. – 2-е издание, исправленное. – Москва : Академия, 2007. – 320 с.
5. Ляпидевский С.С. Лекции по психопатологии детского возраста / С.С.Ляпидевский, В.Д.Азбукина. – М.:Просвещение, 1969. – 255с.
6. Назаров А.И. Обобщенная модель познавательной деятельности индивида / А.И.Назаров // Психологическая наука и образование. – 2000. – №3. – С. 40-60.
7. Хватцев М.Е. Логопедия: работа с дошкольниками. – М.; Аквариум, СПб., Дельта, 1996.

УДК 376. 36: 372.3

САМОВИРАЖЕННЯ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА ІЗ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Лепетченко М.В.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

Стаття присвячена розкриттю значення процесу самовираження як необхідної умови становлення та розвитку особистості дошкільника із порушеннями мовлення.

В статтє раскрыто значення процесса самовыражения как необходимого условия становления и развития личности дошкольника с нарушениями речи.

The authors elucidate the significance of the process of self-expression as a necessary condition of formation and development of personality preschooler with speech disorders.

Ключові слова: самовираження, активність, особистість, діти з порушеннями мовлення, творчий потенціал.

Ключевые слова: самовыражение, активность, личность, дети с нарушениями речи, творческий потенциал.

Keywords: expression, activity, person, children with speech disorders, creativity.

Проблемі самовираження присвячені наукові дослідження К.Абульханової-Славської, О.Ази, В.Андрущенко, Г.Балла, Р.Берна, І.Беха, Л.Божовича, М.Гамезо, М.Горлача, П.Гуревича, І.Дубравіної, П.Ковальова, І.Кона, Н.Мудрик, І.Надольного, Р.Нємова, В. М'ясищева, А.Петровського, Д.Фельдштейна, Е.Шуміліна та ін.

Самовираження – розкриття свого «Я», своєї індивідуальності, виявлення (переважно у художній

діяльності) своїх думок, настроїв, переконань, своїх індивідуальних особливостей [3].

Л.Середюк доводить, що існує безпосередній тісний зв'язок між самовираженням і потребами у суспільному визнанні, самоствердженні, самовизначенні, саморозкритті, самореалізації особистості. Саме вони виступають важливими мотивами самовираження [10, с. 14].

Самовираження як складний особистісний механізм вчені пояснюють (в наслідок не достатнього вивчення цього явища) через самореалізацію, - як основну, вроджену потребу особистості, тобто провідну вищу особистісну потребу (за А.Маслоу). Здатність до самореалізації з одного боку пов'язана із упевненістю у собі, а з іншої – зі здатністю представляти себе соціуму (ступінь оволодіння особистістю соціальними навичками.) Особистість не тільки відображує зовнішній світ, але й певним чином до нього ставиться (С.Рубінштейн, В. М'ясищев). Своє ставлення вона виражає не тільки у вигляді окремих почуттів, вчинків, слів, міміки та жестів, але пред'являє світу своє Я, свою особистість із більшим, або меншим ступенем оригінальності, свободи та виразності. Особистість самовиражається у свої домаганнях. Згідно із концепцією Д.Узнадзе, особистість об'єктивує себе у діяльності, у спілкуванні, саме у своїй об'єктивації особистість самовиражається певним чином [9].

Л.Кон самореалізацію визначає як процес надання предметного змісту сутнісним силам людини, який може приймати форму творення об'єктів матеріальної та духовної культури; А.Петровський, В.Петровський – як форму особистісного вкладу в інших людей. «Це дві взаємопов'язані форми реалізації людиною своє родової сутності у вільній творчій діяльності, де вона набуває свого істинного буття для інших, надає предметного змісту своїй сутності, являє себе у предметній формі і тим самим набуває безсмертя як особистість, як індивідуальність.» [9, с. 589]. Мотиваційною основою сутнісної самореалізації є її вклад у людство в цілому, прагнення транслювати себе, свою особистість абстрактним іншим через її предметне втілення у культурі та конкретних інших як необхідну проміжну ланку цього процесу. Самореалізація можлива лише на основі «здатності бути особистістю» [9, с. 589].

Науковці відзначають, що самовираження виступає як активність суб'єкта, спрямована на самореалізацію, однак, що не досягає бажаного результату, коли потреба трансляції себе виявляється недостатньо підкріплена відповідними здібностями. Інколи самовираження виступає як форма компенсації суб'єктивної невдачі у самореалізації [9, с. 589-590]. Потреба у самовираженні виникає у дитячому віці та, на думку К.Абульханової-Славської, потребує особливої уваги, особливо на ранніх стадіях її формування. Самовираження, пов'язане з образом свого «я», із самопізнанням своїх здібностей, із співвідношенням їх із своїми потребами. Можливість повного, гармонічного співпадіння самовираження та самореалізації цілковито залежить від сформованості «образу я» (з точки зору цілісності), так і від особистісної готовності організовувати, забезпечувати, створювати всі зовнішні умови самореалізації. Ці дві умови є необхідною передумовою для того, що б самовираження та самореалізація адекватно (для особистості) поєднувалися у всіх аспектах (часовому, ціннісному, дієвому) [2].

Згідно досліджень процесу формування особистості у дитячому віці Л.Божович центральним особистісним новоутворенням дитини віком семи років є внутрішня позиція, коли дитина починає переживати себе у якості соціального індивіду. Дитина цього віку усвідомлює себе не тільки як суб'єкт діяльності, але й як суб'єкт у системі соціальних відносин. Виникає новий рівень самосвідомості, що найбільш адекватно виражається у її внутрішній позиції. В.Давидов особистість визначає як людину, що володіє певним творчим потенціалом. Саме з цієї позиції науковець розглядає основні питання походження та розвитку особистості дитини: становлення особистості він пов'язує із становленням дитини дошкільного віку як суб'єкта свідомої діяльності. На думку вченого, вирішальним у виникненні та формуванні особистості є інтенсивний розвиток уяви як основи творчості, творення нового, що відбувається саме у дошкільному віці, у свою чергу основні етапи становлення особистості дитини, на думку вченого, невіддільні від розвитку його творчих можливостей. За В.Давидовим, особистість розвивається на основі синтезу різних видів діяльності і різних психологічних утвореннях, перш за все уяви та свідомості, які визначають конкретний творчий потенціал дитини [5, с. 124-126, 136].

Процес формування свого «я» викликає високу потребу у самовираженні, у апробації своїх життєвих сил та можливостей, коли людина отримує підтвердження адекватності свого способу дії, спілкування вона стає більш упевненою у собі. «Відношення «я» особистості до світу – це цілісний засіб її самовираження у житті, із властивими їй (і тільки їй) особливостями цього самовираження та об'єктивації, самореалізації.» [2, с. 101-102].

Доведено, що психологічний механізм самовираження ґрунтується на функціонуванні самооцінки, яка займає центральне місце в структурі даної проблеми [10, с. 165]

К.Абульханова-Славська підкреслює, що адекватна самооцінка особистості має не менш важливе значення для визначення нею життєвої позиції, ніж активна реалізація цієї позиції. Відношення до себе повинно містити потребу самопізнання, яке починається з пізнання своїх можливостей, здібностей. Нерозвинутий образ самого себе, нездатність до рефлексії приводять людину до стану «внутрішнього тупику». «Потреба у

самовираженні як причина активності може бути різною... Адекватність самовираження людини безпосередньо втілюється у його почутті власної гідності» [2, с. 97-98].

Поняття активності, особистості та самовираження тісно пов'язані. С.Рубинштейн розглядав активність не як властивість свідомості, а як особливість особистості як суб'єкта.

За твердженням К.Абульханової-Славської поняття активності розкриває відношення особистості та діяльності, та дає можливість розглянути, як особистість об'єктивує себе у діяльності, спілкуванні, пізнанні у житті в цілому, виявити спосіб її самовираження. Активність – «це особливе вище особистісне утворення, це типовий для даної особистості, узагальнений ціннісний спосіб відображення, вираження та здійснення життєвих потреб. До останніх відносяться: потреба у об'єктивації (С.Рубинштейн, Д.Узнадзе) як потреба у діяльнісному, життєвому самовираженні, потреба у визнанні.» [1, с. 11, 13-14].

Самовираження – це конкретна форма активності, потреба у ньому може переходити у внутрішній, прихований план у випадку своєї нереалізованості (а на початку – у відповідь на неприйняття його оточуючими). Пригнічене, нереалізоване самовираження, за твердженням науковця, перетворюється на комплекси, нереалізоване «я» переносить якісні зміни уже на самих ранніх стадіях свого формування. Це може призвести до феномену «хворого» самолюбства, комплексу неповноцінності, неадекватності самооцінки та інших наслідків.

Науковець зазначає, що піклування про адекватне самовираження дитини не повинно перетворюватися на систему різноманітних заборон та обмежень, що зводять усі прояви дитини до мінімуму, воно повинно мати гнучкі форми ненав'язливого керівництва цим процесом. Вчена вважає, що можливість своєчасно та адекватно самовиразитися та самоствердитися – найнеобхідніше для правильного розвитку дитини. При чому прояви свого «я», адекватне чи неадекватне самовираження супроводжуються особливим почуттям самолюбства, яке є свого роду «камертоном» свого внутрішнього «я» в плані відповідності (чи невідповідності) зовнішньому світові. Той чи інший тип самолюбства виражає не тільки спосіб активізації особистості, але й її життєву позицію, програму, ідеал.

Самолюбство за К.Абульхановою-Славською виступає як інтегральне особистісне утворення, яке одночасно виражає рушійну силу «я», її активну сторону, як спосіб співвіднесення особистості із соціальним світом, іншими людьми як постійний супутник самовираження. Самолюбство – це складне поєднання ініціативи, бажання та одночасно обов'язку, необхідності, відповідальності. Якщо особистість не знаходить відповідного засобу активності зовнішніми вимогами, задачами, може розвиватися хворобливе самолюбство (заниження ролі «я», невпевненості у собі, чи завищенні ролі «я», вимозі високої оцінки, визнання своєї унікальності).

Самовираження, на думку вченої, має різний ступінь зрілості, різні етапи сформованості та залежить від адекватності та сформованості образу свого внутрішнього «я», його усвідомлення. Зрілою формою самовираження є той етап, на якому прояв себе перетворюється у дійсну потребу адекватного та змістовного вираження свого «я» [2, с. 98, 100-105].

Д.Узнадзе розробив типологію засобів самовираження:

- людина виражає все, що насправді відчуває, не відчуваючи ніяких перешкод; робить це бурхливо, експансивно, нібито «виплескує» всю себе;
- людина повинна докласти вольових зусиль для зовнішнього вираження, тобто ніби подолати невидиму перешкоду, щоб перейти з внутрішнього світу до зовнішнього;
- людина поводиться протилежним образом у однакових ситуаціях та схожим чином у різних (парадоксальний тип);
- людина увесь час залишається тільки у внутрішньому світі, зовнішньо тільки «приспосовуючись» до ситуації, «враховуючи» її.

Головною умовою самовираження є встановлення адекватності, що у більшості випадків визначає сама особистість, між внутрішнім світом (запитами, орієнтаціями, цінностями) та зовнішнім способом вираження внутрішнього світу [2, с. 108].

Ю.Грибов зазначає, що «жити в незавершеному світі, який постійно розвивається, може тільки творча особистість, що не боїться бути незавершеною, готова до ризику розвитку, побудови себе у світі й здатна до творчого самовираження. Творче самовираження автор визначає як здатність людини до побудови свого образу світу, свого світовідчуття (у слові, зображенні, музиці, дії й т.д.) і самого себе в цьому світі [4, с. 59].

Науковець підкреслює, що систематичне заохочення дитячої фантазії, уяви надає можливість для творчого самовираження дітей та що для створення сприятливих умов для розвитку творчого самовираження необхідним є врахування величезного значення особистісної активності індивідуальності, виховання та навчання творчості та створення наступних умов:

1. Кожна людина – це творча, активна, вільна особистість, здатна до самовизначення, чия здатність до розвитку та неповторна індивідуальність є першочерговою цінністю;
2. Надзвичайно важливої ролі предметно-почуттєвої основи мислення, розвиток важливіших основ

та складників інтелекту: сенсомоторного досвіду, творчої уяви, здібностей цілісного та інтуїтивного збагнення оточуючого; розвиток мислення, зданого адекватно (творчо) відображувати та осягати живу, динамічну реальність, що постійно розвивається;

3. Інтенсивний розвиток з самого раннього дитинства творчого потенціалу особистості, уважність до її внутрішнього світу.

Вчені доводять, що важливою особливістю творчої діяльності є внутрішнє збагачення суб'єкта діяльності. За О.Леонтьєвим, творча особистість формується у творчій діяльності, сама змінюється, вдосконалюється, розвивається паралельно з ускладненням, удосконаленням діяльності. Прагнення людини до максимально повного прояву й розвитку своїх особистісних можливостей, потреба в самовираженні стимулюють прояв творчої активності. Отже, творчість є особистісним початком людини в якомусь виді діяльності. Оскільки важливе місце у цій діяльності будуть займати змістоутворюючі мотиви, що спонукають до діяльності; реалізоване діяльністю відношення людини до дійсності, її світогляд, переконання, інтереси, що здобули для неї суб'єктивну цінність (значимість); значеннєві установки й регульовані ними вчинки особистості (Н.Батищева, І.Калошна, О.Леонтьєв, М.Поддьяков, Я.Пономарьов, В.Ямницький).

На думку Ю.Грибова існує «дві природні переваги дитинства: по-перше, незнання, дилетантство дітей у культурі, що дозволяє їм бачити світ, що давно відомий дорослим, нібито новими очима; по-друге, яскравість, повнота та свіжість, дивовижна цілісність нового погляду, світосприйняття та світорозуміння дитини, що не обмежені рамками звичних стереотипів мислення та відчуження відчуження». Зберігаючи та розвиваючи моральні та інтелектуальні передумови цього новаторського бачення світу дитиною і можливо досягти творчого самовираження [4, с. 60-61].

В.Моляко пропонує більш широке розуміння феномену творчості, включення його до практично усіх видів людської діяльності та розглядає її як органічну складову цілісного психічного потенціалу суб'єкта, що є основою його видозмінюючої діяльності у повсякденному вимірі. Вчений продуктами творчої діяльності вважає не тільки матеріальні об'єкти, а й окремі ідеї, просто думки, плоди фантазії та підкреслює єдність об'єктивного та суб'єктивного у творчості. Об'єктивний план творчості передбачає спрямованість творчого процесу на створення чогось нового у загальносвітовому масштабі, або окремої галузі науки чи техніки. Суб'єктивним є переживання процесу творчості: творчого розв'язання, виникнення ідеї. Автор наполягає, що «про творчість ми можемо говорити кожного разу, коли розв'язується нова для конкретного суб'єкта задача, коли у конкретного суб'єкта вперше виникає певна думка... Творчими можуть бути і нова конструкція виголошеної фрази..., і жест актора на сцені...» [8, с. 21].

В.Моляко, підкреслюючи унікальний характер творчих процесів, дотримується ідеї про творчу сутність людини як ядро її особистості (чи надособистості). Творчість виявляється з перших годин життя, це творчість адаптації до умов життя, розуміння інших людей та самого себе, творчість гри, творчість пізнання – все це є справжня творчість, на думку вченого, оскільки все це дитина робить вперше, не маючи ніякого досвіду, ніяких уявлень, вмій та навичок. Поступово, із розвитком особистості діапазон творчості суттєво розширюється.

Система творчої діяльності за В.Моляко – це нерозривна динамічна єдність усіх основних її підсистем. Суб'єкт творчої діяльності – творча особистість на всіх стадіях її становлення, що є центральною ланкою. До цієї підсистеми науковець відносить загальний творчий потенціал суб'єкта, його здібності, готовність до виконання творчої діяльності, що впливають на перебіг творчої діяльності. Вчений підкреслює, що у процесі творчої діяльності суб'єкт та продукт (те, заради чого здійснюється творчість) творчої діяльності модифікуються. Творча діяльність залежить й від інших факторів та складових: інші суб'єкти, обставини, умови діяльності [8, с. 22 - 24].

І.Зимня відзначає, що кожна людина є неповторною особистістю, із властивим тільки їй внутрішнім світом, переживаннями, думками, емоціями, потребами, мотивами, здібностями, якостями, який може відкрити для оточуючих засобами експресивної функції мови. «Особистісна» характеристика мови полягає, на думку науковця, у тому, що вона (мова) є засобом усвідомлення людиною свого «Я», рефлексії, вираження себе (самовираження), та саморегуляції та усвідомлення власних дій, засобом внутрішнього діалогу у структурі самосвідомості особистості. Вчена підкреслює, що саме мова є, єдиною формою існування рефлексії та самовираження (усвідомлюваних та неусвідомлюваних) [6, с. 14-15, 37].

Дослідженнями І.Левченко, І.Марченко, В.Тарансун, Н.Чередніченко, М.Шевченко, М.Шеремет, Г.Юсупової виявлені особливості формування особистості та психофізичного розвитку дошкільника із порушеннями мовлення. Серед яких вчені виділяють: своєрідність формування мовленнєвих висловлювань, нестійку та слабку спрямованість уваги щодо мовленнєвих явищ; недостатність логічного мислення; низький рівень самоконтролю, заниження самооцінки, наявність комунікативних порушень.

Науковцями доведено, що вирішальним для розвитку особистості, формування її основних властивостей є період дитинства. Дошкільне дитинство є чутливим для розвитку окремих груп особистісних якостей, формування первинних мотивів, рис характеру людини. У цей період розвиваються основні стильові (характер,

способи поведінки, манери) та частково інструментальні (засоби досягнення цілей) особистісні властивості [7].

Відомо, що у дітей, які не гостро переживають свій мовленнєвий дефект, труднощів у процесі встановлення мовленнєвого контакту з дорослими та однолітками практично не виникає. Вони активно взаємодіють з оточуючими, застосовуючи невербальні засоби комунікації. Якщо дитині властива фіксація на мовленнєвому дефекті, вона прагне уникати ситуації мовленнєвого спілкування, у процесі гри використовує невербальні засоби спілкування. Якщо фіксація на дефекті є значною та вираженою, то у таких дітей спостерігається занижена самооцінка, мовленнєвий негативізм – відмова від спілкування, замкненість, агресивність.

Порушення поведінки, розлади настрою, емоційна неврівноваженість (при гіпердинамічному синдромі: надмірна розгальмованість, галасливість, нав'язливість, роздратованість, імпульсивність, часто конфліктність, забіякуватість, агресивні реакції; чи при гіподинамічному синдромі: надмірна уповільненість, замкненість, нерішучість, боязкість, невпевненість у своїх силах, занепокоєння, уразливість, переважання поганого настрою) призводять до складностей у встановленні нормальних взаємовідносин із оточуючими. При чому, якщо у першому варіанті дитина прагне до контакту із дітьми та дорослими, але робить це не зовсім у прийнятній формі, то у другому варіанті, дитина сторониться зайвих контактів і, відповідно, в обох випадках дитина залишається у ситуації своєрідної соціальної ізоляції та неприйняття. Науковці відзначають, що у таких дітей не складаються стосунки з однолітками на рівні ігрової діяльності, в навчальному просторі та навіть вдома, оскільки батьки не завжди можуть адекватно відноситися до дитини та обрати оптимальні виховний вплив [7, с. 166-167].

Зважаючи на особливості формування та розвитку особистості дошкільників із порушеннями мовлення, стає зрозумілим, що при відсутності цілеспрямованої допомоги порушення особистісної сфери можуть набути сталого характеру, тому необхідним є створення оптимальних умов для компенсації та корекції означених розладів.

Аналіз наукової літератури з проблеми показав, що процес самовираження є не тільки важливим чинником, але й показником розвитку та становлення особистості дошкільника та передбачає активну взаємодію суб'єкта з об'єктами оточуючої дійсності та соціальним середовищем. Враховуючи труднощі дошкільника із порушеннями мовлення у процесі такої взаємодії та вирішальне значення у ефективності подолання первинного порушення та супутніх вторинних розладів своєчасного адекватного корекційного впливу, що здійснюється у сензитивні періоди розвитку (С.Конопляста, І.Марченко, Н.Пахомова, В.Синьов, Є.Соботович, В. Тарасун, М.Шеремет) зростає значимість створення особливих методичних систем, які змогли б максимально повно врахувати особистісні особливості цієї категорії дітей та забезпечити формування здатності до самовираження дошкільників із порушеннями мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абульханова К.А. Психология сознания личности (проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО: «МОДЭК», 1999. – 224 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736с.
4. Грибов Ю.А. Психолого-педагогические условия развития творческого самовыражения учащихся и учителей // Вопросы психологии. М.: «Педагогика», 1989, №2, с 57-62.
5. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М.: ИНТОР, 1996. – 644с.
6. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / Ирина Алексеевна Зимняя. – М.: Русский язык, 1989. – 220 с.
7. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. логопсихологія: навч. посіб. / С.Ю.Конопляста, Т.В. Сак; за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.
8. Моляко В.О. Творча діяльність в ускладнених умовах.– К.: Знання – 2007, 308 с.
9. Психологический словарь / Под общей научн. ред. П.С. Гуревича. – М.: ОЛМА Медиа Групп, ОЛМА ПРЕСС Образование, 2007. – 800 с.
10. Середюк Л.А. Педагогічні умови оптимізації особистісного самовираження старшокласників: дис. ... канд. пед.. наук: 13.00.07 / Середюк Лариса Анатоліївна. – Рівне, 2002. – 246 с.

УДК 37.013.42-376-043.3